УДК 37.013.43:177.72

Вікторія СЕМЕНЧУК,
методист лабораторії інноваційної діяльності
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Рівне, Україна

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО: ВИХОВАННЯ СЕРЦЯ, ЛЮБОВІ ТА ЛЮДЯНОСТІ

Анотація. *У статті окреслено гуманістичні засади педагогічної спадщини Василя Сухомлинського крізь призму ключових понять його виховної системи – «серце», «діти», «любов», а також взаємопов'язаних категорій «доброта», «людяність», «слово», «радість», «краса», «совість». На основі звернення до праць педагога, зокрема «Серце віддаю дітям» і «Сто порад учителеві», висвітлено значення емоційно-морального розвитку дитини, педагогічної чуйності, доброзичливого слова та особистого прикладу вчителя. Розглянуто приклади виховних практик В. Сухомлинського, а також практичні вправи для сучасного освітнього середовища, що сприяють розвитку емпатії, моральної рефлексії, відповідальності та культури міжособистісного спілкування.*

Ключові слова: *гуманістична педагогіка, виховання серця, любов до дитини, людяність, моральне виховання, педагогічна майстерність, емпатія, освітнє середовище.*

Abstract. *The article explores the humanistic foundations of Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi's pedagogical legacy through the key concepts of his educational system – «heart», «children», «love», as well as the interrelated categories of «kindness», «humanity», «word», «joy», «beauty», «conscience». Drawing on the educator's works, particularly «I Give My Heart to Children» and «One Hundred Tips for Teachers», the study highlights the importance of a child's emotional and moral development, pedagogical sensitivity, the kind word, and the teacher's personal example. Examples of Vasyl Sukhomlynskyi's educational practice aimed at fostering the ability to empathize, take responsibility for others, and show care through concrete actions are examined.*

© Семенчук В., 2026

Practical exercises for the contemporary educational environment are proposed to promote the development of empathy, moral reflection, responsibility, and a culture of interpersonal communication.

Key words: *humanistic pedagogy, education of the heart, love for the child, humanity, moral education, pedagogical mastery, empathy, educational environment.*

Постановка проблеми. Педагогічні ідеї видатного педагога Василя Сухомлинського посідають вагоме місце в історії української та світової педагогічної думки. Його багаторічна діяльність на посаді директора Павлиської середньої школи стала підґрунтям для створення цілісної виховної системи, в центрі якої перебувала дитина з її неповторним внутрішнім світом, почуттями, потребами та прагненнями. Основою педагогічної філософії Сухомлинського була глибока переконаність у тому, що виховання неможливе без любові, поваги до людської гідності й відповідального ставлення до особистості дитини. Саме ці ідеї особливо виразно втілено у праці «Серце віддаю дітям», яка стала одним із найвідоміших творів педагога.

Визначаючи сенс своєї професійної діяльності, Василь Олександрович писав: «Що найголовніше було в моєму житті? Без роздумів відповідаю: любов до дітей». Цей вислів відображає сутність його педагогічного кредо: *учитель не обмежується передаванням знань, а допомагає дитині пізнавати себе й навколишній світ, розвивати моральні почуття, вчитися розуміти інших людей і відповідати за власні вчинки.*

Особливе місце в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського посідають поняття «серце», «діти» та «любов». Вони утворюють смислову основу його гуманістичної концепції виховання й розкривають взаємозв’язок між емоційним розвитком дитини, моральними цінностями та практикою педагогічного спілкування.

Мета статті – схарактеризувати гуманістичний зміст ключових понять педагогічної спадщини Василя Сухомлинського, визначити їхнє значення для морального виховання дітей; окреслити можливості практичного застосування ідей видатного педагога у сучасному освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашій розвідці пропонуємо виокремити ключові поняття педагогічної спадщини видатного педагога Василя Сухомлинського та поміркувати про їхній зміст у контексті сучасної освіти.

Виховання серця. У педагогічній концепції В. Сухомлинського поняття «серце» має глибоке морально-емоційне значення. Воно символізує здатність

людини співчувати, співпереживати, розуміти почуття інших, відгукуватися на чуже горе та радіти успіхам ближніх.

Педагог наголошував, що дитинство є особливим періодом формування внутрішнього світу людини, коли закладаються основи її моральних переконань і ставлення до навколишніх. Саме тому виховання він розглядав не лише як організацію навчальної діяльності чи систему педагогічних впливів, а передусім як взаємодію особистостей, побудовану на довірі, чуйності та повазі.

У своїх працях В. Сухомлинський неодноразово звертав увагу на відповідальність педагога за емоційний стан дитини: учитель має пам’ятати, що необережне слово, несправедлива оцінка чи принизливе зауваження можуть завдати глибокої душевної травми, тоді як своєчасна підтримка, навпаки, здатна повернути дитині віру у власні сили. Показовими в цьому контексті є його висловлювання про виховання серця, чутливість до переживань інших людей і значення мудрого педагогічного спілкування, що спонукають учителя замислитися над тим, які почуття викликають його слова та вчинки, чи створює він умови для емоційної безпеки дитини.

Іншим напрямом виховної роботи педагога було залучення дітей до створення краси, зокрема догляд за квітами, упорядкування шкільного подвір’я, спільна праця над облаштуванням привабливого куточка природи мали не лише естетичне, а й моральне значення. Завдяки відповідальності за спільний результат діти вчилися дбайливості, наполегливості та поваги до праці інших.

Не менш показовою є практика турботи про людей старшого віку, напрклад, про літнього пасічника дідуся Андрія. У таких ситуаціях дитина отримувала можливість не просто почути розповідь про доброту, а пережити її як власний досвід: помітити потребу іншої людини, запропонувати допомогу й усвідомити значення свого вчинку.

Отже, виховання серця, за В. Сухомлинським, передбачає єдність морального осмислення та практичної діяльності. Дитина стає чуйнішою не лише завдяки поясненням дорослого, а й через особисту участь у справах, що потребують доброти, відповідальності та співпереживання.

Дитина як найвища цінність педагогічної діяльності. У центрі педагогічної системи педагога Сухомлинського перебуває дитина як неповторна особистість. Він переконував, що кожен учень має власний темп розвитку, здібності, інтереси, переживання та життєвий досвід, а тому виховання не може бути зведене до однакових вимог, універсальних оцінок або механічного застосування педагогічних прийомів.

Визнання індивідуальності дитини передбачає уважне ставлення до її внутрішнього світу, повагу до гідності, підтримку самостійності та створення

умов для розкриття здібностей. Учитель має бачити в учневі не лише результати навчання, а й особистість, яка розвивається, шукає власний шлях і потребує розуміння. Важливим складником цієї концепції є створення емоційно сприятливого освітнього середовища. У працях Сухомлинського значну увагу приділено радості пізнання, грі, казці, музиці, малюванню, фантазії та творчості. Ці явища він розглядав як природні засоби духовного розвитку дитини, що допомагають їй відкривати красу світу й виражати власні почуття.

Особливе значення педагог надавав радості праці та успіху в навчанні, адже дитина повинна відчувати, що її зусилля мають цінність, а труднощі є не підставою для приниження, а можливістю навчитися долати перешкоди. Саме тому підтримка особистих досягнень, формування впевненості у власних силах і розвиток почуття гідності є важливими завданнями вчителя.

Гуманістичний підхід виявляється також у ставленні Василя Олександровича до дитячих переживань. Педагог прагнув навчити учнів розуміти радість і смуток інших людей, бути уважними до потреб однокласників, батьків і старших. На його переконання, моральна зрілість особистості виявляється не тільки в знанні правил поведінки, а й у здатності керуватися ними в реальному житті.

Значну роль у цьому процесі відіграє розширення дитячого уявлення про світ. Під час пізнавальних бесід, розповідей і своєрідних уявних подорожей учні знайомилися з життям людей в інших країнах, їхніми проблемами, традиціями та переживаннями. Такі форми роботи допомагали долати байдужість до того, що відбувається за межами найближчого оточення. Наприклад, історія японської дівчинки Садако Сасакі, яка стала символом пам’яті про жертв атомного бомбардування Хіросіми, може бути використана як матеріал для розмови з дітьми про співчуття, людські страждання, мир і відповідальність за майбутнє людства. Обговорення таких історій сприяє розвитку емпатії та усвідомленню того, що гідність і право на життя є цінностями, які не залежать від національності чи місця проживання людини.

Отже, визнання дитини найвищою цінністю педагогічної діяльності означає повагу до її індивідуальності, підтримку емоційного благополуччя та спрямування навчання й виховання на гармонійний розвиток особистості.

Любов як моральна основа виховання. Любов до дитини у педагогічній концепції Василя Сухомлинського є не просто емоційним ставленням учителя до учня, а професійною та моральною відповідальністю за його розвиток. Вона передбачає терпіння, уважність, справедливість, готовність підтримати дитину в складній ситуації та повагу до її людської гідності.

Справжня педагогічна любов не означає відсутності вимогливості. Навпаки, вона поєднує доброзичливість із послідовністю, турботу – із формуванням відповідальності, а підтримку – із повагою до самостійності дитини. Учитель не повинен підміняти любов надмірною опікою, яка позбавляє учня можливості діяти самостійно, долати труднощі й усвідомлювати наслідки власних рішень.

Особливе місце у спадщині видатного педагога посідає виховання любові до батьків. Сухомлинський розглядав сімейні стосунки як важливий простір формування моральних почуттів, в якому дитина вчиться вдячності, турботи, поваги та відповідальності. На його думку, дитина має не лише отримувати увагу й допомогу від дорослих, а й поступово усвідомлювати власну відповідальність за добробут і душевний стан близьких. Допомога батькам, турбота про бабусю й дідуся, уважність до їхніх потреб стають повсякденними ситуаціями морального виховання.

Водночас важливо, щоб такі вимоги відповідали віковим можливостям дитини та не перетворювалися на надмірний тягар. Завдання дорослого – не викликати почуття провини, а допомогти дитині зрозуміти цінність взаємної підтримки й навчитися виявляти любов через конкретні вчинки.

У праці «Сто порад учителеві» В. Сухомлинський порушував питання взаємодії школи й сім'ї, наголошуючи на особливій ролі батьківського прикладу. Сімейне виховання не можна зводити до системи повчань і вимог: дитина засвоює моральні цінності насамперед через спостереження за поведінкою дорослих, їхнім ставленням одне до одного та готовністю допомагати.

Отож любов у педагогіці Василя Сухомлинського має діяльнісний характер: вона виявляється в турботі, відповідальності, повазі, здатності поступатися власними інтересами заради іншого та готовності бути поруч у складні моменти.

Доброта, слово, краса й совість у системі морального виховання. Поряд із поняттями «серце», «діти» та «любов» важливе місце у педагогічній спадщині В. Сухомлинського посідають категорії доброти, людяності, слова, краси, радості та совісті. Вони доповнюють одна одну й розкривають різні аспекти формування моральної культури особистості.

Доброта в розумінні педагога не обмежується ввічливістю або зовнішньою привітністю. Вона передбачає внутрішню чуйність, здатність помічати потреби інших людей і готовність діяти відповідно до моральних переконань. Доброта вчителя виявляється в тому, як він реагує на помилки учня, підтримує його в разі невдачі, розв'язує конфлікти та створює атмосферу

довіри в класі. Для сучасного педагога це означає необхідність поєднувати вимогливість із повагою, уникати приниження й порівнянь, які знецінюють особистість, а також допомагати учням усвідомлювати моральні наслідки власної поведінки.

Слово Сухомлинський розглядав як потужний засіб педагогічного впливу. Воно здатне підтримати людину, надихнути її на добрі вчинки, зміцнити віру у власні сили, але може також образити, принизити чи зруйнувати довіру. Зважаючи на це, культура педагогічного мовлення є невіддільним складником професійної майстерності вчителя. думка педагога про слово як найтонший дотик до серця підкреслює важливість уважного добору мовних засобів у спілкуванні з дітьми. Відповідно похвала має бути щирою, зауваження – коректним, а пояснення помилок – спрямованим на пошук способів їхнього виправлення, а не на знецінення особистості.

Краса і радість у виховній системі Василя Сухомлинського пов’язані з розвитком естетичних почуттів, творчості та відповідального ставлення до навколишнього світу. Споглядання природи, догляд за рослинами, художня діяльність, створення казок і музичні враження допомагають дитині не лише пізнавати красу, а й відчувати потребу зберігати та примножувати її. Водночас педагог наголошував на значенні праці як джерела усвідомленої радості. Особистість розвивається повноцінніше тоді, коли не лише отримує задоволення, а й докладає зусиль для досягнення результату, створює щось корисне для інших і переживає відповідальність за спільну справу.

Совість є внутрішнім моральним орієнтиром, що допомагає людині оцінювати власні вчинки, співвідносити їх із переконаннями та усвідомлювати відповідальність за наслідки своїх дій. Її формування потребує не лише засвоєння правил поведінки, а й розвитку здатності до самоаналізу, співпереживання та морального вибору. Відповідно Сухомлинський застерігав від відокремлення знань від морального виховання. Освіченість сама собою не гарантує людяності, якщо не супроводжується відповідальністю, повагою до інших і розумінням суспільної значущості власних рішень.

Важливим засобом формування моральної свідомості є сформульовані педагогом правила *«Десять не можна»,* що покликані спрямувати увагу дитини на неприпустимість байдужості, зневаги до старших, невдячності батькам, ухилення від спільної праці та інших проявів моральної нечутливості. Ці правила доцільно розглядати не лише як перелік заборон, а як основу для обговорення людської гідності, взаємоповаги й відповідальності.

Отже, доброта, культура слова, естетичне виховання та совість у педагогічній системі Василя Сухомлинського є взаємопов'язаними складниками становлення морально зрілої особистості.

Особливу роль у сучасному освітньому процесі відіграє практичне застосування ідей Василя Сухомлинського, адже вони передусім спрямовані на розвиток емпатії, відповідальності, культури спілкування та здатності до морального вибору. Їхнє практичне застосування передбачає створення ситуацій, в яких учні можуть не лише обговорювати моральні цінності, а й утілювати їх у власних діях.

Пропонуємо для використання в освітньому процесі (на уроках і годинах спілкування, виховних заходах чи в ході класних проєктів тощо) низку вправ, зміст яких можна легко адаптувати до віку дітей, особливостей будь-якого класного колективу та конкретних освітніх завдань:

– ***«Серце на долоні».*** Учням пропонується намалювати серце й символічно позначити в ньому людей, цінності та події, які мають для них особливе значення. Після виконання завдання буде доречно обговорити з дітьми, що допомагає людині відчувати підтримку та як можна виявити уважність до переживань інших. Вправа сприяє розвитку емоційної рефлексії та розуміння цінності людських стосунків.

– ***«Хто потребує моєї турботи?».*** Учні визначають, кому в їхньому найближчому оточенні може знадобитися допомога, і пропонують конкретні способи підтримки. Це може бути допомога однокласникові, участь у спільній справі, увага до потреб літньої людини або підтримка молодших школярів. Важливо, щоб допомога була добровільною, доречною та безпечною.

– ***«Куточок краси».*** Діти спільно створюють або впорядковують куточок природи, доглядають за рослинами, оформлюють класний простір чи готують невелику творчу експозицію. Після завершення роботи вони обговорюють, що змінилося завдяки їхнім зусиллям і чому важливо дбати про спільне середовище.

– ***«Слово до серця».*** Учні аналізують вислови Василя Сухомлинського про силу слова та добирають приклади ситуацій, в яких слова підтримують або, навпаки, завдають болю. Після обговорення кожен формулює власне доброзичливе звернення до людини, яка потребує підтримки. Вправа розвиває культуру мовлення та відповідальність за свої слова.

– ***«Радість для інших».*** Упродовж тижня учні виконують посильні добрі справи: допомагають у класі, підтримують однокласників, дбають про чистоту спільного простору. Після завершення ініціативи вони діляться своїми

спостереженнями й розмірковують, як доброзичливі вчинки впливають на загальну атмосферу колективу.

– ***«Лист до свого серця».*** Учням пропонується написати короткий лист від імені власного серця, в якому можна розповісти про важливі почуття, переживання, вдячність або прагнення стати уважнішими до інших. За бажанням учасники можуть поділитися написаним у класі.

– ***«Школа сердечності».*** Клас обирає спільну справу, спрямовану на турботу про інших: підготовку доброзичливих послань для молодших учнів, створення матеріалів для спільного користування або участь у погодженій зі школою волонтерській ініціативі. Результати діяльності обговорюють із позицій взаємодопомоги, відповідальності та співпраці.

– ***«Подорож серцем».*** Педагог пропонує історію про дитину з іншого регіону чи країни, яка опинилася в непростих життєвих обставинах. Учні міркують, що може відчувати герой, якої підтримки він потребує та як можна йому допомогти, не порушуючи його гідності. Завдання сприяє розвитку емпатії та поваги до людського різноманіття.

– ***«Десять НЕ МОЖНА сьогодні».*** Зважаючи на моральні принципи Василя Сухомлинського, учні формулюють власні правила людяності для свого класу. Вони обговорюють, чому не можна принижувати інших, поширювати образливі повідомлення, залишатися байдужими до несправедливості чи нехтувати спільними обов’язками. Правила мають бути результатом спільного обговорення, а не лише переліком вимог дорослого.

– ***«Казка як шлях до серця».*** Учням пропонується самостійно створити казку, де герої стикаються з моральним вибором, вчаться співчувати, допомагати одне одному та нести відповідальність за свої вчинки. Після презентації творів клас обговорює мотиви персонажів, наслідки їхніх рішень і цінності, які розкриваються в сюжеті.

Сподіваємося, що запропоновані нами вправи допоможуть педагогам перетворити гуманістичні ідеї В. Сухомлинського на доступний дітям досвід моральної взаємодії. Їхня результативність залежить від систематичності використання, особистого прикладу педагога та атмосфери довіри й поваги, що панує в освітньому середовищі.

Висновки. Підсумовуючи представлене нами в статті, зауважимо, що педагогічна спадщина Василя Сухомлинського – неоціненне джерело ідей гуманістичного виховання, в центрі якого – дитина, її внутрішній світ і право на повагу до людської гідності. Ключові поняття педагогічної філософії Сухомлинського – «серце», «діти» та «любов» – розкривають сутність виховання як процесу становлення морально чутливої, відповідальної та

духовно розвиненої особистості, головними ідеями якого є такі взаємопов'язані положення: 1) виховання серця передбачає розвиток здатності співпереживати, помічати потреби інших і відповідати на них конкретними вчинками; 2) визнання дитини найвищою цінністю педагогічної діяльності вимагає поваги до її індивідуальності, емоційних потреб і особистої гідності; 3) педагогічна любов виявляється у поєднанні доброзичливості, вимогливості, відповідальності та довіри; 4) доброта, культура слова, краса, праця й совість є найважливішими складниками морального розвитку учнів.

Запропоновані вправи можуть стати основою для виховних заходів, спрямованих на формування емпатії, відповідальності, людяності та здатності до моральної рефлексії.

Перспективи подальших досліджень передбачають організацію спільної діяльності, обговорення моральних ситуацій, розвиток культури спілкування, залучення дітей до доброчинних ініціатив і створення емоційно безпечного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Харків : Акта, 2018. 540 с.

2. Сухомлинський В. Сто порад учителеві. Київ : Радянська школа, 1988. 304 с.

3. Сухомлинський В. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О. Сухомлинська. Харків : Видавничий дім «Школа», 2016. 576 с.

Дата надходження до редакції: 19.09.2026